

Тернопільський національний економічний університет

Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

3

« Економічної теорії»

на тему:

«Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки (на прикладі України)»

Студентки 2 курсу ЕПП-21 групи
напряму підготовки «Економіка та управління»
Рибак С.А

Керівник: к.е.н., доцент Чирак І.М.

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис, прізвище та ініціали)

_____

(підпис, прізвище та ініціали)

_____

(підпис, прізвище та ініціали)

м.Тернопіль – 2016р.

План

Вступ

Питання 1. Сутність, причини виникнення та види тіньової економіки

Питання 2. Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки України

Питання 3. Напрями зниження рівня тінізації економіки в Україні

Висновки

Список використаної літератури

Додатки

Зміст

Вступ.....	4
Питання 1. Сутність, причини виникнення та види тіньової економіки.....	7
Питання 2. Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки України.....	15
Питання 3. Напрями зниження рівня тінізації економіки в Україні.....	21
Висновки	30
Список використаної літератури	33
Додатки.....	35

Вступ

Актуальність теми.

На протязі сторіч всі країни світу ведуть нескінченну боротьбу з тіньовою економікою. Її вивчають, з нею домовляються, умовляючи вийти на світ, з нею борються. І все ж вона існує. Як суспільне явище тіньова економіка притаманна усім країнам незалежно від моделі та рівня соціально-економічного розвитку. Практика засвідчує, що доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава у той чи інший правовий спосіб впливатиме на економічний розвиток шляхом реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики, доти зберігатиметься й тіньова економіка. Суттєво може змінюватися лише її питома вага, роль, яку вона відіграє у суспільному житті, а також механізм її взаємодії з легальною економікою.

Тема даної курсової роботи є важливою і актуальною для сучасного суспільства, оскільки будь-яка економічна система в будь-якій країні представляє собою синтез легальної і нелегальної, тіньової економічної діяльності. Нелегальна, прихована економіка функціонує поряд з легальною економікою та в деяких країнах по своєму розмаху практично не поступається легальною. Масштаби тіньової економіки можуть відрізнятись, але жодній з країн не вдалося позбутися від неї зовсім. Це все одно що злочинність, масштаби явища можна зменшити, але ліквідувати зовсім - практично неможливо. Тіньова економіка має багато назв - незаконна, нелегальна, прихована - але суть цього явища не змінюється. Тіньова економіка - це приховування доходів, несплата податків, контрабанда, наркобізнес, фіктивні фінансові операції.

Тіньова економіка в Україні - це не відокремлене явище, а результат системної кризи економіки. При переході від соціалістичних форм організації економіки до ринкових відбулася реструктуризація тіньового сектора економіки, відбувся його масштабний розвиток і його пристосування до нових умов соціального існування. Тіньова економіка в Україні має

суттєве поширення у всіх сферах економічної діяльності. Найбільш корумпованими виявилися установи та організації Державтоінспекції, митниці, міліції та податкової інспекції.

Тіньова економіка у поєднанні з організованою злочинністю та корупцією становлять загрозу для економічної та національної безпеки держави.

Ситуація, що склалася на цей час в Україні внаслідок масштабного вибухового поширення такого явища, як тіньова економіка, потребує глибоких і комплексних наукових досліджень цього найбільш своєрідного феномена перехідної (і не тільки перехідної) економіки.

Проте, наукові дослідження тіньової економіки пов'язані з чималими труднощами як теоретичного, так і практичного характеру. Це пояснюється тим, що тіньова економіка являє собою значно складніший об'єкт дослідження, ніж економіка офіційна.

Вагомою проблемою, що ускладнює дослідження тіньової економіки, є суттєва нестача, а нерідко і повна відсутність необхідних інформаційно-статистичних даних. Дослідженням перешкоджає або кон'юнктурне відомче приховування необхідної наявної інформації, або фактична неможливість застосування загальноприйнятих підходів до предметного дослідження суб'єктів і об'єктів системи тіньових економічних відношень та характерних особливостей функціонування внутрішніх структур і складових механізмів зазначеного економічного укладу.

У даній курсовій роботі розглядається сутність, причини виникнення, види тіньової економіки, макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки України, а також напрями зниження рівня тінізації економіки в Україні.

При розробці державної економічної політики, при складанні статистичних звітів і прогнозів тіньову економіку не можна не враховувати - вона складає близько половини всієї економіки, а її вплив,

як позитивний, так і негативний дуже великий.

Проте, законодавство України сприяє «відмиванню» грошових коштів кримінального походження. Деякі положення не тільки невідповідають, але і суперечать міжнародній практиці з цих питань. Деякі законодавчі акти України зобов'язують відповідальних посадових осіб інформувати правоохоронні органи про великомасштабні операції і надавати фінансово-господарські документи на вимогу правоохоронних органів, але ці норми носять декларативний характер або посилають до неіснуючого з цих питань чинного законодавства.

Очевидно, слід внести зміни в чинне законодавство, враховуючи власний і міжнародний досвід. Велике значення має міжнародна узгодженість в законодавстві і державному регулюванні економіки, оскільки часто суб'єкти тіньової економіки користуються відмінностями в законах країн для отримання доходу. Дуже важливою є узгодженість і всередині країни – між різними державними органами. Сумісні, цілеспрямовані і своєчасні дії забезпечать ефективність дій по детінізації економіки. Слід не просто легалізувати тіньову економіку, необхідно підвищити ефективність державного регулювання в цілому. Таким чином, обрана тема курсової роботи є актуальною і своєчасною.

Мета дослідження – вивчення тіньової економіки як явища, визначення її макроекономічних наслідків і методів боротьби з нею.

У відповідності до мети роботи нами були поставлені наступні її завдання:

- визначити сутність тіньової економіки, причини виникнення та її види;
- проаналізувати функціонування тіньового сектору економіки в Україні;
- визначити перспективні шляхи зниження рівня тіньової економіки в Україні

Об'єктом дослідження виступає тіньовий сектор економіки України, теоретико-методологічні засади здійснення макроекономічного аналізу функціонування тіньового сектору економіки України.

1. Сутність, причини виникнення та види тіньової економіки

Економіка України знаходиться у перехідному періоді становлення ринкового середовища. Недосконалість законодавчого забезпечення, залишки минулої командно-адміністративної системи породили феномен “тіньової” економіки, яка набула значних масштабів, що становить загрозу економічній безпеці країни. Спад економіки, посилення соціальної напруги пояснюються впливом тіньового сектора.

Що ж розуміють під тіньовою економікою? Існує чимало визначень “тіньової” економіки. Незважаючи на певні розходження, всі спеціалісти сходяться на тому, що до неї слід віднести ті види діяльності, які не піддаються прямому контролю і спостереженню. Це:

1) види економічної діяльності, що приховуються їх учасниками у зв'язку з небажанням афішувати її, а з нею - і одержувані при цьому прибутки, з метою приховування останніх від оподаткування;

2) сукупність легальних, але не виявлених відкритими перевірочними методами фінансово-господарських операцій;

3) протизаконну криміногенну діяльність, спрямовану на особисте збагачення;

4) неформальну економіку, в якій офіційний облік діяльності є утрудненим у зв'язку з її непостійним характером і малим обсягом, а також з відсутністю об'єктивних вимірників.

У вітчизняній і зарубіжній літературі в даний час відсутнє чітке, загальноприйняте визначення тіньової економіки. Для його визначення використовують надто широкий спектр характеристик („підпільна”, „друга”, „неврахована”, „нерегламентована”, „неофіційна” тощо). Одне їх перелічення дозволяє припустити, що тіньова економіка – дуже складне і багатоаспектне явище. [1, 576 с.]

Деякі автори сюди ж відносять і так звану “фіктивну економіку” - приписки, спекулятивні угоди, хабарництво, шахрайство, пов'язане з

грошовим обігом, а також діяльність, спрямовану на одержання суб'єктами господарювання необґрунтованих вигод і пільг, які добуваються на основі підкупу посадових осіб.

Якщо ж "тіньову" економіку розглядати як економічну категорію, то можна зупинитись на її визначенні як сукупності специфічних економічних відносин, пов'язаних з діяльністю по виробництву, розподілу, обміну і споживанню товарів і послуг, прихованих від державного контролю з метою одержання доходів і особистого збагачення.

Та деякі автори пропонують власні визначення „тіньової економіки”:

Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства. Тіньова економіка повинна охоплювати весь спектр доходів, отриманих від нерегламентованої державою економічної діяльності, починаючи від доходів дрібних ремісників-кустарів і закінчуючи доходами організованих та індивідуальних злочинців.

Тіньова економіка – сукупність відносин між окремими індивідуумами, групами індивідуумів, індивідуумами та інституційними одиницями, окремими інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг, результати яких за тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників.

Тіньова економіка включає всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до ВВП.

Тіньова економіка – неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно – матеріальних цінностей і послуг; приховані від органів державного управління і суспільства соціально - економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами по використанню майна в корисних особистих або групових інтересах. [2, с.76-77; 12, с.66-67]

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що при визначенні змісту поняття „тіньова” економіка необхідно враховувати, що воно може мати як широке, так і вузьке розуміння. У широкому розумінні до складу „тіньової” економіки можуть бути віднесені всі види „неврахованої”, „нерегламентованої”, „прихованої” та „законспірованої” економічної діяльності незалежно від того, чи є вони протиправними, чи ні (дод. 1, сектори 2, 3 і 4). У вузькому розумінні поняття „тіньова” економіка обмежується виключно тими видами економічної діяльності та відповідними відносинами, які за своїм змістом є або протиправними, або суспільно небезпечними (дод. 1, сектор 4).

До „тіньової” економіки в широкому розумінні можуть бути включені сектори 2 (частково), 3 і 4. До „тіньової” економіки у вузькому розумінні включається тільки сектор 4 із зазначеними внутрішніми структурними складовими (4.1, 4.2 і 4.3).

Сектор домашніх господарств, що виробляє товари та послуги, які споживаються всередині домашніх господарств. Найважливішою характерною ознакою цього сектора є те, що матеріальні блага та послуги, що тут виробляються, не продаються, тобто не є об'єктами ринкових відносин, що робить оцінку вартісних обсягів виробництва товарів та послуг в домашніх господарствах надзвичайно важким завданням. В усіх країнах, що мають ринкову економіку, робота у домашніх господарствах практично повністю виключається з розрахунків обсягів валового внутрішнього продукту або враховується умовно і в дуже обмежених обсягах.

Неформальний сектор економіки („світло – сіра” економіка) складається з дрібних виробників та їх найманих робітників разом із самостійними виробниками товарів та послуг (наприклад, транспортних, будівельних, ремонтних тощо), а також комерсантів-посередників. Діяльність вуличних торговців є найбільш поширеним і видимим

проявом діяльності неформального сектора. Неформальний сектор, на відміну від сектора домашніх господарств, пов'язаний з купівлею – продажем товарів та послуг, тобто він обов'язково повинен бути врахований у складі ВВП. Слід зазначити, що цей сектор у багатьох країнах, що розвиваються або тих, які знаходяться у стані ринкової трансформації, на цей час практично не враховується.

„Темно – сірий” сектор тіньової економіки пов'язаний з більш серйозними порушеннями діючих законів (наприклад, про реєстрацію підприємницької діяльності та найманої робочої сили; ухилення від сплати податків із значних доходів; про мінімальну заробітну плату; про охорону праці та соціальне забезпечення). Тобто це сектор свідомо прихованих видів діяльності. Оцінка розмірів цього сектора особливо складна, оскільки порушники законів ретельно приховують інформацію. У деяких країнах продукцію тіньового сектора враховують в національному доході, хоча ці оцінки базуються не на точній статистиці, а на експертних оцінках. Зростання розмірів цього сектора в багатьох країнах дуже турбує органи влади саме через великі втрати в офіційних цифрах національного доходу. Тому основні зусилля влади спрямовуються на забезпечення повноти сплати податків, запобігання порушень законодавства, а не на припинення випуску продукції. Продукція цього сектора легальна, проте виробництво і (або) розподіл товарів та послуг завжди мають протиправні і навіть кримінальні ознаки.

„Чорний” (в т. ч. кримінальний) сектор тіньової економіки має справу з виробництвом, розподілом і споживанням продукції та послуг, руйнівних для розвитку особистості; продукції та послуг, до яких перш за все відносяться: крадіжки і перепродаж краденого, рекет, наркотики, корупція, „відмивання” та фальшування грошей, „кіллерські послуги”, торгівля живим товаром тощо. Тому природним є те, що надвисокі протиправні доходи цього сектора уникають участі у податковій системі. Однак, владу більш цікавить припинення виробництва товарів та послуг цього сектора, ніж сплата

податків від них. „Чорна” економіка має тенденцію до постійного втручання (диверсифікації) у „світлу” економіку, бруднить легальні виробничі відносини, що сприяє утворенню корумпованої бюрократії, мафії. До проявів диверсифікованих часток „чорної” економіки можна віднести всі види корупції, всі прояви використання та привласнення державної, кооперативної, акціонерної, корпоративної та інших форм власності, фінансових ресурсів держави, як для особистого збагачення окремих осіб, у розпорядженні яких вони знаходяться (чиновників), так і для наживи суб’єктів кримінальної злочинності та мафіозних кланів, джерела доходів яких пов’язані з використанням вищезазначених методів. Тому, зазначене явище потребує системних наукових досліджень, що особливо актуальні для умов країн, які знаходяться у стані ринкової трансформації. [3, с.92-96]

Тінь з’являється у погано освітлених місцях. Економічна „тінь” – не виключення. Конфлікт економічних інтересів держави і бізнесу породжує „тінь”. Основними факторами відходу легальної економіки у „тінь” є непосильні податкові навантаження; надмірна регламентація економічної діяльності; невиправдане збільшення масштабів державного втручання в економіку.

Непосильне податкове навантаження є головною з причин тінізації. За оцінками спеціалістів, з цієї причини 55% всіх підприємств повністю або частково уходять у „тінь”. В Україні воно проявляється у високому рівні відрахувань у фонди соціального страхування, високій ставці ПДВ та практиці відшкодування цього податку. Неможливо обійти увагою і „неофіційні” податки, за розміром порівнян із законодавчо оформленими. Для порівняння: в США тінізація в основному зумовлена високими ставками прибуткового податку. Дослідження, які були проведені в ряді розвинутих держав, показали пряму залежність між сукупним рівнем оподаткування прибутків і масштабом розвитку тіньової економіки. Наприклад, у Греції, Італії,

Бельгії та Швеції, де у вигляді податків вилучається 72 -78% прибутків, тіньовий сектор найбільш розвинений. А в США і Швейцарії, де податковий тягар складає відповідно 41,4% і 39,7%, масштаби „тіні” невеликі. Надмірне податкове навантаження та пов’язана з ним тінізація приводять до деформації податкового навантаження в окремих галузях економіки. Окрім того, поглибленню „тіні” сприяє репресивний характер санкцій, які застосовуються податковими органами до правопорушників.

Надмірна регламентація економічної діяльності виражається в забороні певних товарів та послуг; частій зміні законодавства. В результаті утворюються нелегальні ринки праці, товарів, фінансів. Жорсткий контроль за валютним курсом примушує імпортерів та експортерів розробляти схеми вивозу капіталу, а також маніпулювати вартістю товарів при імпорті і експорті. Розширення практики ліцензування стимулює залежність бізнесу від органів влади та обумовлює умови для отримання державними службовцями нелегальних прибутків у вигляді хабарів. Більш витонченою формою втручання є підтримка адміністрацією всіх рівнів „дружніх” компаній. Разом с тим, українські чиновники (не безкоштовно) подавляють небажаних конкурентів. При цьому активно використовуються сили правоохоронних органів. Така ситуація спостерігається в основному у високорентабельних видах бізнесу.

Невиправдане збільшення масштабів державного втручання в економіку пов’язане з формуванням та розподілом бюджетних фондів. У промислово розвинених державах через бюджет перерозподіляється 30-60% ВВП. Для цих держав характерний прямий зв’язок між долею державних витрат у ВВП і масштабами тіньової економіки. У державах з перехідною економікою, до яких можна віднести і Україну, указаний зв’язок носить зворотний характер. Скорочення витрат держави призводить до росту „тіні”. По оцінкам експертів, на кожний процентний пункт зниження долі бюджету у ВВП приходить один процентний пункт росту тіньової економіки. В Україні через бюджет перерозподіляється 27,6 % ВВП. Порівняно з розвинутими

державами це не багато. Але бюджетні витрати на державне адміністрування постійно ростуть, а масштаби „тіні” збільшуються. Це свідчить про афективне державне управління. Держава або нічого не робить для детінізації економіки, або сама народжує тінь. Стрімкий зріст корупції дозволяє припустити, що в Україні тіньова діяльність генерується державою.

Однією з головних причин криміналізації легальної економіки є **прагнення учасників ринку до установаження монопольного контролю**. Самостійно ринок не може протидіяти монополізації. Для цього необхідне відповідне державне регулювання. Чиновники часто володіють ексклюзивною інформацією, яка може вплинути на стан тієї чи іншої компанії. Така інформація стає товаром, який реалізується через підкуп посадових осіб. А низький рівень оплати праці держчиновників тільки стимулює корупцію. Для них ризик втратити роботу меркне перед матеріальним благополуччям, яке обіцяє нелегальна торгівля посадовою інформацією. В масштабах економіки така практика дуже скривлює умови конкуренції між компаніями. В Україні успіх підприємницької діяльності часто обумовлюється „близькістю” до відповідних державних чиновників. Деякі із них, до речі, відкрито є співвласниками того чи іншого бізнесу.

Проблема неповноти інформації. Інформація про ринок розподілена між його учасниками нерівномірно. Виникає інформаційна асиметрія, коли один або кілька учасників ринку володіють інформацією, необхідною для прийняття рішень про покупки, інвестиції, підписання договорів, а решта приречені на обмежену діяльність. Спроби встановити статус – призводять до криміналізації ринку, так як легальним способом отримати інформацію неможливо. Таким чином, корупція викликає нову корупцію, а діяльність держслужбовців тісно прив’язується до обслуговування інтересів певних політико – економічних груп. Неповнота інформації і як наслідок тінізація особливо

характерні для українських монополій, діяльність яких надзвичайно непрозора.

Недосконалість політичного процесу призводить до того, що прийняття економічних рішень тісно пов'язане до політичних інтересів влади. Українська політична еліта повною мірою може реалізувати свої інтереси за допомогою тіньових засобів отримання доходів. Наслідок таких дій виявляється в деформації галузевої структури економіки. Деякі галузі, насамперед експортоорієнтовані, обслуговують інтереси визначених політичних груп. Тому держава надає їм більш вигідні умови для розвитку. В українській політиці тінізація інтересів та рішень стала нормою. [4]

2. Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки України

З проблемами присутності тіньової економіки стикаються майже всі країни світу. В одних її обсяги фіксуються на рівні, що не має значного впливу на економіку, а в інших — є свідченням існування відтворювальної системи тіньових економічних відносин. До другої категорії, на жаль, відноситься Україна, обсяги тіньової економіки якої за різними джерелами фіксується на рівні 20-50% ВВП. [5]

Оцінка частки тіньового сектору економіки України, % ВВП:

Рік	Оцінка за методикою Держкомстату	Метод «витрати населення — роздрібний товарообіг»	Електричний метод	Монетарний метод	Метод збитковості підприємств	Метод сукупного попиту — сукупної пропозиції	Оцінка проф. Фрідріха Шнайдера
2004	18,9%	33,5%	28,0%	29,5%	25,0%	39,0%	49,0%
2005	18,1%	46,5%	28,0%	25,0%	24,0%	37,0%	48,0%
2006	17,3%	40,5%	27,5%	24,5%	23,5%	33,5%	47,0%
2007	15,5%	38,0%	27,0%	26,0%	24,0%	34,5%	47,0%
2008	15,1%	40,0%	26,0%	38,0%	30,0%	35,5%	46,0%
2009	16,1%	45,0%	35,0%	40,5%	31,0%	30,0%	46,0%
2010	16,5%	44,0%	37,0%	30,0%	31,0%	33,0%	45,0%
2011	16,0%	44,0%	37,5%	27,0%	31,5%	34,0%	44,1%
2012		Інтегральний показник рівня тіньової економіки — 32%					
2013		Інтегральний показник рівня тіньової економіки — 35%					
2014, І кв.		Інтегральний показник рівня тіньової економіки — 40%					

Джерело: дані Держкомстату, Мінекономіки, дослідження Ф.Шнайдера

Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15 % до 18 % ВВП. Варто зазначити, що ці дані значно відрізняються від даних інших служб та науковців.

Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України обсяг тіньової економіки в Україні за останні 5 років становить від 28 % до 39 % ВВП. Зазначений показник розраховується різними методами, які враховують розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва.

Метод «витрати населення — роздрібний товарообіг» полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання.

Електричний метод полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Існує наступне припущення — приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо відбувається перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці.

Монетарний метод полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів протягом аналізованого періоду.

Фінансовий метод полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств в країні в цілому або у конкретній сфері економічної діяльності. [6, с.4-9]

Відповідно до досліджень Ю. Харазішвілі, проведених з використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30 % до 40 % ВВП. Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях. [7, с.159]

Поширення тіньової економіки негативно позначається на дієвості механізмів та інструментів глобального управління, управління національними економіками.

Основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі визнано тіньову зайнятість та тіньові фінансові потоки.

До основних інструментів тінізації фінансових потоків відносимо мінімізацію податкових зобов'язань, ухилення від оподаткування,

виведення коштів за межі України, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та порушення бюджетних видатків. [8, с.125]

За оцінками фіскальних органів, у 2012 році загальний обсяг тіньового сектора української економіки становив як мінімум 350 млрд. грн. на рік. При цьому 170 млрд. грн. становила зарплата в «конвертах», 100 млрд. — виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. — неофіційні платежі, 45 млрд. грн. — основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора.

У 2013 році у тіні опинилося приблизно 250 млрд. грн. коштів українських платників податків. 41% закупівель державні та комунальні підприємства проводили без застосування тендерних процедур. Через корупційні оборудки у сфері держзакупівель збитки становлять 10-15% (35-53 млрд. грн.) видаткової частини держбюджету щорічно. Обсяги виведення коштів, отриманих в результаті корупційних та економічних злочинів, за оцінками міжнародних експертів, перевищують 10 млрд. дол. США на рік. При цьому в останні роки виведення капіталів за рахунок заниження цін експорту складає від 73 до 79%.

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частка працюючих в тіні складає 16,61% від усіх працюючих. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн. українців. За січень-жовтень 2013 року співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями. Разом з тим, специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах».

За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні складає орієнтовано 200 млрд. грн., а за оцінками податківців — 170 млрд. грн. щорічно. Якщо оцінювати цей обсяг на основі зіставлення статистичних

даних по доходам населення і роздрібному товарообігу, рівень тіньових доходів домогосподарств може сягати 40-45%. Орієнтовні втрати бюджету оцінюються на рівні понад 46 млрд. гривень, а недоотримані соціальні внески складають більш ніж 97 млрд. гривень на рік.

Негативну тенденцію щодо тіньової економіки характеризують ряд світових рейтингів, в яких України посідає одні з найгірших місць:

	Economic Freedom Index, 2014	Corruption Perception Index, 2013	Doing Business, 2014	World Competitiveness Report, 2014-15	Shadow Economy Index, 1999-07
Україна	155 (out of 186)	144 (out of 177)	112 (out of 189)	76 (out of 144)	145 (out of 162)
Source:	Heritage Foundation	Transparency International	World Bank	World Economic Forum	Schneider, Buehn, Montenegro

Аналіз Індексу економічних свобод-2014 засвідчив, що одні з найгірших умов для розвитку економіки серед країн Європи та більшості пострадянських країн є в Україні.

Динаміка показників говорить про незадовільний стан інвестиційного клімату та рівня корупції, де Україні традиційно належать одні з найнижчих рейтингів у світі: 168 та 152 місця відповідно. Аналогічні показники за критерієм рівня корупції у Камеруну, а за критерієм інвестиційного клімату — у Конго. Результати Індексу сприйняття корупції 2014 від Transparency International свідчать, що умови для ведення довгострокового бізнесу в Україні значно погіршилися. Основні причини — корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів.

Згідно з цьогорічним дослідженням Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), рейтинг України за рівнем корумпованості залишився практично незмінним — 25 балів зі 100 можливих. Таким чином країна посіла 144 місце серед 177 держав, охоплених дослідженням. Основними причинами такого стану

визначаються монополізація бізнесу, неможливість його довгострокового планування та окупація державними корупціонерами.

У рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business-2014 Україна піднялася на 28 позицій порівняно з Doing Business-2013, опинившись на 112-ому місці.

В цілому Україна поліпшила свої показники за такими напрямками:

- реєстрація підприємств (на 3 пункти);
- отримання дозволів на будівництво (+145 пунктів);
- реєстрація власності (+61 пункт);
- кредитування (+11 пунктів);
- оподаткування (+4 пункти).

Погіршення показників, на думку експертів Світового банку, відбулося в таких сферах як підключення до системи електропостачання (-2 пункту), захист інвесторів (-1 пункт) і дозвіл неплатоспроможності (-5). За критеріями «Міжнародна торгівля» та «Забезпечення виконання контрактів» експерти змін зафіксували 145-е і 48-е місця відповідно.

Україна покращила своє місце в індексі глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), піднявшись з 84 місця в минулому році на 76 місце в 2014.

Найкращі позиції України зафіксовано в наступних секторальних індексах:

- розмір ринку (38-е місце);
- вища освіта (40);
- здоров'я та початкова освіта (43);
- інфраструктура (68).

Найгірші позиції зафіксовано в таких сферах:

- якість інституційної структури (130-е місце);
- розвиток фінансового ринку (107);
- макроекономічне середовище (105);
- умови ведення бізнесу (99).

Найбільш несприятливими факторами для ведення бізнесу виділено наступні (по мірі спадання значення): корупція, політична нестабільність, доступ до фінансування, часта зміна урядів, забюрократизованість владних структур, інфляція, податкові ставки, адміністрування податків та ін.

Рейтинг складався на основі статистики за 2013 рік і опитувань підприємців на початку 2014 року до анексії в Криму, початку агресії Росії в Україні та розгортання військових дій на Сході країни. Відповідно, зазначені чинники не були враховані та не вплинули на погіршення позиції України. [9]

3. Напрями зниження рівня тінізації економіки в Україні

Одним із негативних явищ, з якими стикнулася економіка України в процесі трансформації в ринкову систему господарювання, є стрімке зростання тіньової економіки. На теперішній час тіньову економіку можна вважати не тільки реальним, але й суттєвим фактором, який

впливає на розвиток суспільства.

Аналізуючи процеси становлення і розвитку тінізації в сфері підприємництва в Україні на етапі формування ринкових механізмів господарювання, слід відзначити наступне.

1. В умовах соціалістичної системи господарювання існували певні види тіньової економічної діяльності. Практично всі директори підприємств, а також лінійні керівники на рівні начальників цехів, майстрів регулярно здійснювали тіньові операції з бартерного обміну матеріально-технічними ресурсами, реалізації продукції та послуг поза межами встановлених планів, надання послуг за хабарі.

У кінці 70-80 років тіньова економіка набула настільки широкого розмаху, що її можна вважати економічним елементом радянського суспільства. Про існування таких структур знали практично всі, але офіційно робився вигляд, що тіньової економіки в радянському суспільстві не існує. Однак саме через них просувались дедалі більші грошові потоки і формувалась економіка, паралельна офіційній.

2. На етапі переходу до ринкової економіки більшість видів тіньової діяльності радянського суспільства було легалізовано. Були легалізовані права на приватну власність і різні форми організації виробництва, з'явилися можливості відкривати нові підприємницькі структури в сфері торгівлі, наданні посередницьких послуг. Відпала потреба в різних проштовхувачах продукції, вибивачах матеріально-сировинних ресурсів.

3. Розвиток підприємництва в Україні здійснювався хаотично і непослідовно, без належних обґрунтувань держави і визначень пріоритетних напрямків в різних сферах діяльності.

4. Одним із основних напрямків посилення тінізації в сфері легального підприємництва є ухилення від податків, зниження результатів господарювання з метою заниження податків, високий рівень бартерних операцій, що також знижує загальну величину відрахувань в бюджет. [10, с.190-195]

В сучасних умовах ухилення від податків підприємницьких структур можна виділити в окремий напрям тінізації вітчизняної економіки, який сформувався і посилюється вже в умовах переходу до ринку. Такий вид тінізації підприємницької діяльності викликаний, в основному, недоліками чинного законодавства перехідної економіки та надмірними податками і репресивною системою оподаткування. Якщо виконувати всі вказівки і постанови щодо сплати податків, то підприємцям прийшлося би сплачувати понад 50% і більше прибутку.

Отже, шукати шляхи зниження тінізації в сфері підприємництва в цьому напрямку слід за рахунок удосконалення системи оподаткування підприємницької діяльності.

5. В умовах посилення загальної кризи збільшилася кількість видів підприємницької діяльності, які носять кримінальний характер. До них прийнято віднести, крім торгівлі наркотиками, зброєю, валютні операції, заборонені чинним законодавством України, розкрадання державного майна.

Враховуючи різноманітність підприємницької діяльності, що має тіньовий характер, а також високий рівень її розвитку за обсягами наданих нею послуг і впливом на формування національної економіки за обсягами є цілком зіставними з легальними, вирішення проблеми набуває особливої актуальності.

Необхідно розробити державну програму зниження тінізації економіки України, в якій обґрунтувати мету, завдання державних адміністративних установ з вирішення проблеми, форм і методів їх досягнення, а також механізмів їх реалізації, в тому числі і фінансового забезпечення. [11, с.8-10]

В залежності від впливу на суспільство тіньову економіку підприємницької діяльності доцільно розділити на три групи:

- формування нелегальних підприємницьких структур;
- заниження результатів господарювання, ухилення від податків;

- заборонені чинним законодавством види підприємницької діяльності.

Такий розподіл має принципове значення у визначенні форм і методів боротьби з тіньовою економікою. При цьому також необхідно враховувати функції корисності і впливу на розвиток суспільства кожної групи.

Зазначимо, що шкода від функціонування нелегальних структур підприємницької діяльності, якщо ця група включає тільки ті її види, що не заборонені чинним законодавством України, полягає в тому, що від них не надходять кошти в державний бюджет, оскільки вони не зареєстровані і не сплачують податків державі. Разом з тим така форма підприємництва забезпечує зайнятість і доходи значної частини населення. Крім цього, вона занижує офіційні дані про рівень доходів населення, дозволяє отримувати від держави окремими підприємцями дотацій. На теперішній час ця форма тінізації набула широкого розповсюдження не тільки в сфері підприємництва, але і в державному секторі економіки на державних та приватизованих підприємствах. [14, с.3-6]

Напрямки зниження рівня тіньової економіки і їх форми показано в табл.1

Таблиця 1

Механізм зниження тіньової діяльності [15 С. 56-66]

Механізм зниження тіньової діяльності в сфері підприємництва	
Група 1	Створення умов для легалізації тіньових структур
Групи 2	Зниження податкового тиску, захист інтересів підприємців
Групи 3	Стимулювання підприємницької діяльності, підтримка пріоритетних напрямків
Групи 3	Застосування жорстких адміністративних і каральних заходів щодо зниження кримінальних видів підприємництва
Групи 4	Усунення державних корумпованих структур на всіх

Нелегальні економічні відносини будуються, в основному, на рівні окремих працівників та їх горизонтальних взаємозв'язків між постачальниками товару.

Сьогоднішні умови господарювання мають форму сітьового маркетингу при постачанні і реалізації продукції споживачами. Така форма набула широкого розповсюдження в Україні в сфері роздрібної торгівлі. Результатом боротьби з такою формою тінізації повинна стати її лібералізація, а не зниження. Для цього необхідно створити більш ліберальні умови для функціонування дрібних підприємницьких структур.

Тінізація діяльності підприємців другої групи носить частковий характер, оскільки вони функціонують реально і сплачують податки, якщо не в повному обсязі, то принаймі частково. Заходи із зниження тінізації стосовно цієї групи підприємців мають формуватись в двох напрямках:

- зниження бартиризації в стосунках підприємців;
- зниження податкового тиску на підприємців з боку держави.
- Що стосується третьої групи тінізації в сфері підприємництва, яка заборонена чинним законодавством України і носить кримінальний характер, до цієї сфери повинна застосовуватись жорстка політика держави, спрямована на її знищення і заборону.

Для припинення окремих тіньових схем і обмеження тіньової економіки пропонується також:

- передбачити формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними. Ця інформація має передаватися від підрозділів оподаткування юридичних осіб до підрозділів обробки та ведення податкової звітності. Крім того, підрозділи оподаткування

юридичних осіб після проведення попередніх перевірок повинні формувати реєстри платників, які заявили до відшкодування суми податку 100 тис. грн і більше, декларації яких не були відібрані як сумнівні;

- застосувати мінімальні ціни на високоліквідні імпортовані товари для розрахунків і сплати податків. Варто також створити інститут представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах для обміну інформацією про оподаткування зовнішньо-економічної діяльності українських суб'єктів підприємництва. Для контролю за обсягами й асортиментом товарів, що перетинають кордон, слід облаштувати митниці сучасними засобами контролю та обліку товаропотоків;

- запровадити моніторинг за внутріфірмовими цінами в межах холдингових компаній з метою недопущення реалізації тіньових сум (у тому числі і в межах транснаціональних корпорацій) з подальшим переведенням грошей за кордон. Конкретизація цієї пропозиції в роботі представлена для підприємств вугільної промисловості та сфери нафтопереробки. Потенційно моніторинг може бути запроваджений у будь-якій галузі, де є технологічна кооперація і створена холдингова компанія;

- увести систему регресивно-прогресивного оподаткування, що збільшується від зменшення бази оподаткування і, навпаки, знижується, якщо результати роботи підвищуються. За таких умов легалізація доходів буде супроводжуватися наповненням бюджету. [16]

Таким чином, державна програма щодо зниження тінізації української економіки повинна формуватися на багатокритеріальній основі. Механізми зниження тіньової економіки повинні будуватись з врахуванням позитивних і негативних результатів її впливу на населення та національну економіку.

Необхідні реформи для детінізації української економіки:

1. Посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної реформи.

- Замість існуючої радянської системи регулювання економіки необхідним є впровадження системи регулювання економіки з новою структурою та принципами. Реформування повинні зазнати органи влади та регуляторні акти, які сприяють надмірній бюрократизації. Підвищення ефективності роботи державних органів та покращення законодавчого забезпечення підприємницької діяльності дозволить значно зменшити стимули до тіньової діяльності та покращити контроль державної влади за тіньовими операціями.

- Проведення антикорупційної реформи можливе лише за допомогою великої кількості заходів. Найбільші зусилля повинні бути направлені на інституційну реформу та законодавче забезпечення системи спеціалізованих заходів профілактики корупції, а також покарання за корупцій- ні дії. Першим кроком повинно стати створення Антикорупційного бюро, що буде відповідати за ефективну координацію комплексної антикорупційної програми в державі.

- Покращення IT-інфраструктури державного управління — впровадження нових інформаційних систем в державному апараті вбиває корупцію і скорочує цей апарат .

- Підвищення рівня довіри бізнесу до держави і навпаки можливе при застосуванні стимулів. Наприклад, зменшення кількості перевірок, скорочення часу на проведення реєстрації й отримання ліцензій, сертифікатів та інших документів, створення рівних умов підприємницької діяльності для усіх суб'єктів господарювання.

2. Податкова реформа має бути направлена на реалізацію наступних пріоритетів:

- 1) забезпечення всім суб'єктам господарювання однакових умов оподаткування;

- 2) зменшення податкового навантаження;

- 3) забезпечення ефективного податкового адміністрування та стабільності державних фінансів.

Для реалізація даних пріоритетів ми визначаємо необхідними такі заходи:

- Провести податкову амністію на основі прозорості та чіткої процедури, що дозволить підвищити довіру бізнесу до держави та держави до бізнесу та збільшити надходження до державного бюджету;
- Збільшити роль електронних систем в адмініструванні податків, що дозволить зменшити фізичний контакт податківців з платниками податків і покращить прозорість податкового контролю;
- Зменшити податкове навантаження та скоротити кількість обов'язкових платежів ф податкових пільг, що забезпечить рівні умови для всіх платників податків і скоротить стимули до зменшення випадків мінімізації податкових зобов'язань;
- Реформувати спрощену систему, щоб вона включала лише дійсно малі підприємства, а не була інструментом для тінізації фінансових потоків;
- Вирішити проблеми заборгованості із повернення ПДВ для підтримки експорту та підвищення довіри бізнесу до держави;
- Посилення відповідальності за використання тіньових податкових схем при веденні бізнесу та умисній мінімізації податкових зобов'язань.

3. Реформа банківської системи

- Поширення безготівкових розрахунків дозволить більш повно контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи. Ф.Шнайдер у своїх численних дослідженнях підтверджує, що існує сильна негативна кореляція між частотою електронних платежів і тіньовою економікою — розмір тінь- В Україні відсутня ефективна система покарання за неофіційне працевлаштування. Впровадження нових інформаційних систем в державному апараті вбиває корупцію. Податкова реформа має забезпечити ефективне адміністрування податків. Безготівкові розрахунки повинні розширюватися в економіці більший в тих країнах, де люди використовують менше електронних платежів;

- Внесення змін до законодавства щодо забезпечення розкриття інформації про кінцевих власників банків та небанківських фінансових установ;
- Підвищення прозорості діяльності Національного банку України щодо рефінансування банків, гнучкого валютного курсоутворення;
- Відмова від націоналізованих банків, що є комерційно життєздатними і можуть бути продані за справедливою вартістю;
- Протидія відпливу вітчизняного капіталу до низькоподаткових країн, розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, отриманих злочинним шляхом внаслідок операцій з легалізації (відмивання) коштів та фінансування тероризму.

4. Реформа ринку праці. Передумовою детінізації ринку праці є реформа пенсійної системи. Адже наявна система пенсійного забезпечення не створює стимулів для детінізації ринку — відрахування до пенсійного фонду є надто високими на тлі незадовільної системи пенсійного забезпечення. Основною причиною цього є те, що пенсійна система України значною мірою ґрунтується на радянських принципах і є неефективною. Наслідком цього є значні видатки з державного бюджету на постійне покриття дефіциту Пенсійного фонду та високі пільги для деяких категорій пенсіонерів на тлі низьких пенсій для більшості пенсіонерів. Для бізнесу необхідним є посилення застосування адміністративних заходів, зокрема, посилення відповідальності за ухилення від оформлення трудових відносин між працівником і роботодавцем, а також за ухилення від сплати податків і страхових внесків. Для працівників важливим є перерозподіл податкового навантаження між працівником та роботодавцем, зменшення податкового навантаження. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови зміни рівня ЄСВ та ПДФО державою, тоді як підприємство одночасно збільшує офіційну середню ЗП. Тобто тільки за умови солідарної відповідальності досягнення цієї цілі є можливим. Для

державних органів — дотримання положень Податкового кодексу. Однією з основних проблем є надмірна частота та непередбачуваність змін податкового законодавства. Тому чітке дотримання норм податкового законодавства, а також якісніший аналіз проектів змін до податкового законодавства, дадуть змогу зменшити ризики економічної діяльності і поліпшити планування бюджету організацій.

Судова реформа має бути направлена на забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, захист прав власності, боротьбу з рейдерством. Здійснення судової реформи повинно бути направлено на зменшення корупції, підвищення професіоналізму судових та правоохоронних органів, посилення незалежності від політичних процесів, зміцнення ролі конституційного правосуддя та забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів. [17, с.3-9; 18, с.7-12]

Основною метою детінізації економіки України є створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин. Дані реформи також дадуть поштовх до забезпечення економічного розвитку, що за умов високих показників тіньової економіки є неможливим. [19]

Висновки

Таким чином, підсумовуючи все вище згадане слід нагадати: тіньовою економікою – називається вся економічна діяльність, яка з різних причин не враховується офіційною статистикою і, відповідно, не включається до складу ВВП.

Поширення і масштабність тіньової економіки в Україні зумовлюється відсутністю усталених норм і правил економічної діяльності, їхніми постійними змінами та невідповідностями вимогам часу. Отже, вигідніше працювати в "тіні". Така ситуація призвела до інституціоналізації тіньової економіки в Україні, яка представлена закріпленням поведінки суб'єктів тіньового сектору в певні організаційно стійкі форми, що визнаються всіма учасниками такої діяльності. Тому потрібно проводити з боку держави виважену соціально-економічну політику, яка має включати заходи з детінізації економіки.

Тіньова економіка має антинаціональний характер, мішає утворенню крупного легального національного капіталу. Основні вільні фінансові ресурси, сформовані в цьому секторі, направляються за кордон для їх збереження. Тіньова економіка створює певний інвестиційний вакуум, який буде заповнюватися закордонним капіталом, і в першу чергу із держав СНД. Це не тільки поставить національну економіку під значний зовнішній вплив, але, безперечно, буде мати серйозні політичні наслідки.

Тіньова економіка деформує свідомість людей, привчає ігнорувати установлені державою правила. Нові ринкові відносини ототожнюються у суспільній свідомості з протиправною діяльністю, що формує психологічний опір реформам.

Негативними наслідками існування тіньової економіки є: скорочення податкових надходжень до бюджету та фінансування інноваційно важливих та стратегічних напрямів розвитку держави,

погіршення умов існування соціального сектора країни; „втеча” капіталу за кордон, скорочення обсягів офіційного виробництва, вивільнення працівників, поглиблення некерованості економічними процесами, збавлення міжнародного престижу країни, довіри інвесторів як зовнішніх, так і внутрішніх тощо. Найголовніший негативний чинник тіньової економіки – викривлення умов функціонування підприємств. [20,с.68-72]

Вилучення фінансових ресурсів з реальної економіки і спрямування значної частини за межі країни в умовах напруженості бюджетного фінансування і наявності значного державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) становить серйозну проблему для економічного розвитку. Реальним виявом такого стану є скорочення прибутковості реального сектора навіть в умовах розширення його масштабів останнім часом. Такий стан зумовлено тим, що сьогодні існують цілком легальні засоби зменшення фінансового результату і, навіть, утворення збитку, внаслідок чого постійно збільшуються розміри неплатежів, значна частина яких за терміном давності списується без проведення відповідних компенсаційних санкцій. За такої практики формуються фінансові потоки, які розділяють одержані реальні доходи на легальні (мінімально потрібні для продовження виробничого процесу) і тіньові (що формуються без обмежень на приватних рахунках).

5. Найчастіше для перерозподілу на користь тіньового сектора використовують фінансові установи в офшорних зонах. Привабливість цих зон для тіньових структур пояснюється особливим їх статусом та умовами функціонування. Особливостями їх є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового, фіскального режиму, високого рівня банківської і комерційної таємниці, а також лояльність державного регулювання. В Україні значна частина тіньових операцій здійснюється через офшорні компанії.

6. Для практичного використання в дисертаційній роботі запропоновано організаційно-економічний механізм виявлення і попередження тіньової економіки як сукупність заходів впливу на мотивацію поведінки суб'єктів у

напрямі профілактики й обмеження протиправної діяльності. Комплексне застосування економічних, адміністративних та правових заходів дозволить реалізувати завдання детінізації економіки.

7. Детінізація української економіки пов'язана з комплексним реформуванням системи відносин, яка здійснюється в економічній сфері між державою, підприємцями та найманими працівниками, і має спрямовуватися на усунення тих чинників, які негативно впливають на економіку і зумовлюють її тінізацію, а саме: порушення економічних інтересів між суб'єктами економічних відносин, що скорочує базу розширеного відтворення одних суб'єктів на користь іншим; скорочення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення підприємств; зростання витратності, в тому числі й тієї, що виникла внаслідок штучного завищення витрат на ресурси, вузли та напівфабрикати (у деяких товарних групах українські ціни перевищили світові); прояви монопольної поведінки.

8. Механізмами детінізації на сучасному етапі можуть бути: реформування національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності у напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіньових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним конкретним випадком; формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними; застосування мінімальних цін на високоліквідні імпортні товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; створення інституту представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах (для обміну інформацією про оподаткування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва); запровадження моніторингу за внутріфірмовими цінами в межах холдингових компаній; застосування змін в організаційній структурі державних холдингових компаній, (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи).

Список використаної літератури

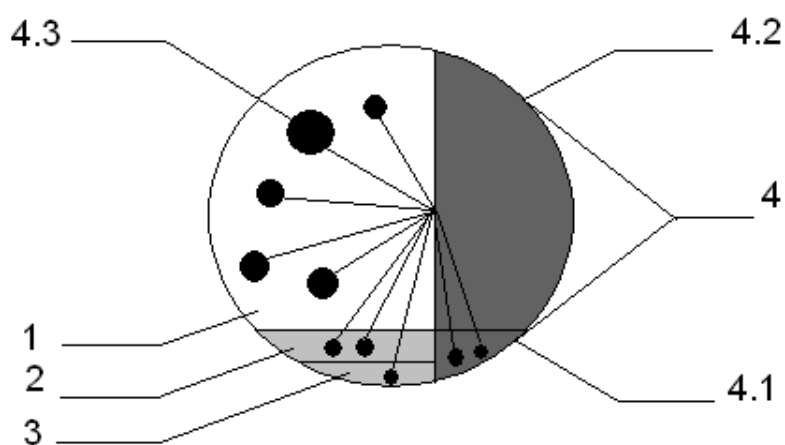
1. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З.С. Варналія. - К. : Вид-во НІСД, 2006. - 576 с.
2. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою / О.В. Засянська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 76-77;
3. Зверькова Н. Деякі питання визначення понять "тіньова економіка", "детінізація економіки" та "протидія тіньовій економіці" // Підприємництво, господарство і право. - 2008. - № 1. - С. 92-96.
4. Улибін К. Тіньова економіка. Изд.4 - М.: Економіка, 2010. р
5. Аналітична доповідь «Тіньова економіка в Україні: Масштаби та напрями подолання» — Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2011
6. Прилипко Ю.І. Модифікації фінансового методу оцінки тіньової економіки // Статистика України. - 2009. - № 1. - С. 4-9
7. Предборський В. Транснаціональна тіньова економіка як активний тінізатор національного економічного простору// Підприємництво, господарство і право. – 2012. - № 6. - С. 159.
8. Лопатін О.К. Макроекономічна модель тіньової економіки України // Актуальні проблеми економіки. - 2011. - № 10. - С. 125.
9. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://icps.com.ua>
10. Шелест В. В. Тіньові фінансові операції: види та шляхи запобігання // Актуальні проблеми економіки. - 2007. - № 3. - С. 190 - 195.
11. Зверькова Н. Протидія тіньовій економіці в Україні // Підприємництво, господарство і право. - 2008. - № 2. - С. 8-10

12. "Вісник Київського національного Університету ім.Т.Шевченка. Економіка", 2003, № 66-67 (с.109-112)
14. Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи/ О. В. Шарікова //Економіка. Фінанси. Право. - 2009. - № 1. - С. 3-6.
15. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / З. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56-66;
16. Проблеми детінізації економіки України в сфері оподаткування: шляхи вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalactivity.com.ua>;
17. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З.С. Варналій // Науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип.1 – С. 3-9;
18. Зянько В.В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні //Вісник Вінницького політехнічного інституту. - 2008. - № 1. - С. 7-12.
19. Шулькевич В.В. Проблеми детінізації економіки України/ Шулькевич В.В., Хринюк О.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://probleconomy.kpi.ua/pdf/2012-40.pdf1>;
20. Розвиток досліджень причинності тінізації економічних процесів в Україні / Предборський В. // Підприємництво, господарство і право. – 2005.- № 4.- С. 68-72.

Додаток 1.

Умовна схема складових економіки

та її „тіньових” елементів

1. „Офіційна” („легальна”, „світла”, „традиційна”) економіка.
2. Сектор домашніх господарств.
3. „Неформальний” сектор, „світло-сірий” сектор економічної діяльності.
4. Тіньова економіка.
  - 4.1. „Темно-сірий” сектор тіньової економіки.
  - 4.2. „Чорний” сектор тіньової економіки.
  - 4.3. Диверсифіковані частки „чорної” економіки.